

İngilis dilində inversiya vurğu yaratmaq, dramatikliyi qabartmaq və ya rəsmilik üçün işlədilir. Feilin mübtədadan əvvələ keçməsi, yaxud zərflərin cümlənin əvvəlinə yerləşdirilməsi *inversiya* kimi qəbul edilir.

R.Nordquist inversiya barədə yazır: “İngilis dilində inversiya normal söz sırasının dəyişdirilməsi hesab edilir. Xüsusilə də feilin mübtədadan əvvələ keçməsi inversiya kimi müəyyən edilir. Inversiya üçün ritorikada adətən hiperbaton terminindən istifadə olunur. İnversyanın bu növü *üslubi* və ya *lokativ* inversiya adlanır” [1, s. 6].

İstənilən dildə söz sırası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Hər bir dildə sözlərin müəyyən edilmiş ardıcılıqla düzülməsi, yəni cümlə əmələ gətirəcək tərzdə düzülməsi *söz sırası* adlanır. Müasir ingilis dilində söz sırası supraseqment vahidlərdən biri hesab olunur. Supraseqment vahidlər ayrılıqda mövcud olmur, onlar seqment vahidlərlə reallaşır, onlar üzərində fəaliyyət göstərir və müxtəlif funksiyalar ifadə edir [2, s. 146].

Ünsiyyət prosesində ən çox istifadə olunan vahidlərdən biri cümlədir. Cümlə ünsiyyətin qurulmasına xidmət edir. Ünsiyyət zamanı işlədilən cümlələrdə müxtəlif fikirlər ifadə olunur. Həmin fikirlərdə fərqli cümlələr işlədilir, cümlələr müxtəlif həcmli, müxtəlif tərkibli ola bilər.

Ünsiyyətdə işlədilən cümlələr ünsiyyətin tərkibindən asılı olaraq, həmçinin qrammatik quruluşlarına görə müxtəlif cür ola bilər. Həm ünsiyyətdə icra etdikləri məqsədlərinə görə, həm də cümlələrdə əks olunan qrammatik quruluşlarına görə cümlələr müxtəlif qruplara bölünür.

Ünsiyyətdəki məqsədlərinə görə, cümlələrin bölgüsünü belə verə bilərik:

1) Nəqli cümlə; 2) sual cümlələri; 3) əmr cümləsi; 4) nida cümləsi [3, s. 356].

Bu cümlələrin hər birinin öz quruluşu, söz sırası vardır. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək.

Nəqli cümlənin tərifini belə verə bilərik: “Hər hansı bir məlumatı vermək üçün işlətdiyimiz cümlə növü nəqli cümlədir” [4, s.156]. Nümunələrə baxaq:

- 1) *My grandfather seemed to think the items had some importance beyond the gold* [5, s. 132]. (*Babam görünür elə düşündü ki, əşyaların qızıldan daha çox əhəmiyyəti var*).
- 2) *The only reason it's never been examined any closer was that the original map was missing* [5, s. 132]. (*Onun heç vaxt daha dərinlən araşdırılmamasının yeganə səbəbi orijinal xəritənin olmaması idi*).

O.Musayev yazır ki, müasir ingilis dilində cümlənin baş üzvləri mübtəda+xəbər ardıcılığı ilə düzülür, yəni cümlənin əvvəlində mübtəda, ondan sonra isə xəbər gəlir [6, s. 356]. Məsələn:

Sam and Remi (subject) left (predicate) before dawn the following morning. [5, s. 51] (*Sem və Remi ertəsi gün səhər yola düşdilər*).

Hər hansı bir məlumatı öyrənmək, yaxud nəyisə bilmək üçün işlətdiyimiz cümlələrə *sual cümlələri* deyilir [7, s. 90].

Müasir ingilis dilində sual cümlələrinin aşağıdakı növləri vardır: 1) ümumi suallar; 2) xüsusi suallar; 3) alternativ suallar; 4) discantativ suallar. Nümunələrlə həmin sual növlərini və onlardakı söz sırasını nəzərdən keçirək:

Ümumi sual:

- 1) *Did the driver take them through the countryside?* (*Sürücü onları kəndin arası ilə apardı?*) söz sırası: [köməkçi feil+mübtəda+xəbər?]
- 2) *Did he and Remi get out, joining Durin and Zakaria at the edge of the roadway?* [5, s. 33] (*O və Remi yolun kənarında Durin və Zəkəriyyəyə qoşularaq çıxdılar?*) söz sırası: [köməkçi feil+mübtəda+xəbər?]

Xüsusi sual:

1) *Who beamed as though he had won a great victory?* (*Kim böyük bir qələbə qazanmış kimi işıq saçdı?*) söz sırası: [sual əvəzlili+xəbər]

Alternativ sual:

Did Remi survey the area or the hillside? (*Remi ərazini, yoxsa təpənin yamacını tədqiq etdi?*) söz sırası: [köməkçi feil+mübtəda.....or?]

Did he glance at Zakaria, or at Remi? (*O, Zəkəriyyəyə baxdı, yoxsa Remiyə?*) söz sırası: [köməkçi feil+mübtəda.....or?]

Discantativ sual:

This is a big kitchen, isn't it? [5, s. 377] (*Bu böyük mətbəxdir, elə deyilmi?*)

söz sırası: [mübtəda+xəbər....., təq?]

One of the things that Roberta soon found was that her intuitive notions in regard to all this were not without speedy substantiation, didn't she? [5, s. 381] (*Robertanın tezliklə öyrəndiyi şeylərdən biri də o idi ki, bütün bunlarla bağlı onun intuitiv anlayışları tez bir şəkildə əsaslandırılmışdır, elə deyilmi?*)

söz sırası: [mübtəda+xəbər....., təq?]

Hər hansı bir hərəkətin icrası üçün (əmr, xahiş və s.) işlədilən cümləyə *əmr cümləsi* deyilir.

Nümunəyə baxaq:

Try that again later [5, s. 159]. *Bunu bir qədər sonra yenidən yoxlayın*.

³² Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru. Azərbaycan Dillər Universiteti

Məlum olduğu kimi, istənilən dildə söz sırasının sabitlik və sərbəstlik dərəcəsi həmin dilin qrammatik, morfoloji quruluşundan asılı olur. Belə ki, dilin morfoloji quruluşu nə qədər zəngin olarsa, həmin dilin söz sırası da o qədər sərbəst olur.

İngilis dilində söz sırası sabitdir. Bu da onu göstərir ki, biz müxtəlif üzvlərin yerini istədiyimiz kimi dəyişə bilmərik, xüsusilə də mübtədə ilə tamamlığın. Bir nümunəyə baxaq:

Mr. Bark sent a new girl with a message to the doctor. (Cənab Bərk həkimə yeni qızla mesaj göndərdi).

Bü nümunədə *Mr. Bark* mübtədadır və *a new girl* vasitəsilə tamamlıqdır. Bunlar morfoloji cəhətdən bir-birindən fərqlənmir, onları fərqləndirən əsas əlamət cümlədəki mövqeyidir, yəni mübtədə cümlənin əvvəlində, xəbərdən əvvəl, tamamlıq isə xəbərdən sonra işlənir. Bu nümunədə sözlər arasında yerdəyişmə etsək, o zaman cümlənin mənası dəyişəcəkdir. Cümlə daxilində sözlərin yerinin dəyişməsi isə çox zaman məna dəyişikliyinə, səhv anlaşılmaya aparıb çıxara bilər.

D.Yunusov yazır ki, söz sırasının standart qaydadan kənara çıxmasına *inversiya* və ya *inversiyalı söz sırası* deyilir [9, s. 147].

Emosional nitqdə cümlənin üzvlərinin, xüsusilə cümlənin baş üzvlərinin yerinin dəyişməsi zamanı inversiya müşahidə etmək olar. Inversiya zamanı xəbərin bəzən bir hissəsi əvvələ keçir, bəzənsə xəbər tam şəkildə mübtədadən əvvələ keçə bilər. Bu vəziyyəti nitq hissələri arasında da müşahidə etmək olur. Məsələn, zərf və ya zərf birləşmələri də müəyyən vəziyyətlərdə cümlənin əvvəlində yerləşdirilə bilər.

C.Liç və J.Svartvik ingilis dilində iki növ inversiyanı irəli sürürlər [10, s. 140]:

1) mübtədə-xəbər inversiyası; xəbər-mübtədə inversiyası. Məsələn:

The tears came down her cheeks. (Göz yaşları onun yanaqlarından aşağı axdı).

Inversiya: Came down the tears her cheeks.

2) mübtədə-operator inversiyası. Məsələn:

He has never seen me so angry. (O, məni heç vaxt belə qəzəbli görməmişdi).

Inversiya: Never has he seen me so angry.

I never saw him so angry. (Mən heç onu belə qəzəbli görməmişəm).

Inversiya: Never did I see him so angry.

Hazırda müasir ingilis dilində iki növ inversiya fərqləndirilir:

1) qrammatik inversiya; 2) üslubi (stilistik) inversiya.

Grammatik inversiya əsasən qrammatik qaydalarla düzələn inversiyayı əhatə edir.

Üslubi inversiyada cümlənin tərz, ifadə forması dəyişir; bu inversiyada əsas diqqət cümlədə, yaxud mətnə stilistik effekt əldə etməyə yönəlik.

İngilis dilində inversiya müxtəlif səbəblərdən işlədilir. Həmin səbəbləri aşağıdakı kimi müəyyən edə bilərik:

1. Sual cümlələrində mütləq inversiya müşahidə olunur. Məsələn:

Normal cümlə: He is tired. Bu nümunədə ardıcılıq belədir: Mübtədə+bağlayıcı feil +xəbərin bir hissəsi, yəni predikativ.

Sualda: Is he tired? Bu nümunədə xəbərin bir hissəsi mübtədadən əvvələ keçir və inversiya yaranır.

2. İngilis dilində bir sıra zaman formalarında inversiya zamanı köməkçi feil sadəcə mübtədadən əvvələ keçir [8, s. 90].

Məsələn: He has written the letter. – Has he written the letter?

He has just returned from London. – Has he just returned from London?

They are moving to a new flat. – Are they moving to a new flat?

İndi isə inversiya müşahidə olunan zaman formalarını təqdim edək:

1) The present continuous tense form:

Am I reading the same book?

Are you moving to a new flat?

2) The past continuous tense form:

Was he speaking to the dean when I saw you?

Were they speaking to their parents when we saw them in the yard?

3) The present perfect tense form:

Have they arrived from work yet?

Has he already arrived from the museum?

4) The present perfect continuous tense form:

Has she been living in this flat for some years?

Have they been living in this house since last year?

5) The past perfect tense form:

Had you already gone to the theatre by this time yesterday?

6) The past perfect tense form:

Had they been discussing this problem for some minutes by this time yesterday?

7) Future indefinite tense form:

Will they go to the theatre tomorrow?

8) The future continuous tense form:

Will they be teaching English by this time tomorrow?

9) The future perfect tense form:

Will they have already gone to their home by this time tomorrow?

10) The future perfect continuous tense form:

Will she have been teaching English for 2 years by this time the next year?

Modal feillərin sual formasında da inversiya müşahidə olunur:

Must they go home?

Can you help them? və s.

İnversiya çox sual cümlələrində müşahidə olunur, lakin inversiya digər hallarda da işlədilir.

Müasir ingilis dilində inversiya aşağıdakı vəziyyətlərdə işlədilə bilər [6, s. 79]:

1) Zərf və zərflik birləşməsini cümlənin əvvəlinə keçirdikdə. Bu cümləyə, yaxud şifahi nitqə emfatiklik qatmaq məqsədilə edilir. Birləşmənin cümlənin əvvəlinə keçməsi cümləni daha həyəcanlı, təəccüblü və qeyri-adi edir. Nümunələrə baxaq:

Normal cümlə: I have seldom seen such beautiful women. (Mən belə gözəl qadınları nadir hallarda görürəm).

İnversiya: Seldom have I seen such beautiful women.

Seldom zərfini cümlənin əvvəlinə keçirməklə inversiya yaradıb cümlənin mənasını daha güclü edir.

Bədii mətndən nümunələrə baxaq:

It took about twenty minutes. Sergei drove while Sam, gun in hand, kept an eye on the side mirror and on every car they passed. They pulled up to an ivy-covered gabled house on a cobbled road finally. A brick walk led to Miron's front door, which he unlocked, allowing them in. He leaned his brass-headed cane against wall after locking the door behind them, he leaned his brass-headed cane against wall, and then took off his glove, scarf, and hat and left the room slowly [5, s. 131]. (O, təxminən iyirmi dəqiqə çəkdi. Əlində tapança olan Sem yan güzgülərə və onların keçdikləri hər bir avtomobilə göz dikərkən, Sergey avtomobili idarə edirdi. Nəhayət, daş döşənmiş bir yolda sarmaşıqla örtülmüş bir evə çatdılar. Kərpic yolu Mironun qabaq qapısına aparırdı, o, qapını açdı və onları içəri buraxdı. O, qapını arxadan bağladıqdan sonra mis başlı dəyənəyini divara söykədi, mis başlı dəyənəyini divara söykədi, sonra yavaş-yavaş əlcəyini, şərfini və papağını çıxardıb otaqdan çıxdı).

İndi inversiya yaradaq:

It took about twenty minutes. Sergei drove while Sam, gun in hand, kept an eye on the side mirror and on every car they passed. Finally, they pulled up to an ivy-covered gabled house on a cobbled road. In a brick walk led to Miron's front door, which he unlocked, allowing them. After locking the door behind them, slowly he leaned his brass-headed cane against wall, and then took off his glove, scarf, and hat and left the room [5, s. 131].

Göründüyü kimi, mətnə zərf və zərflik birləşmələrinin yerini dəyişməklə mətnin mənasını daha güclü edir, emfatikliyi artırmaqla mənanı daha ifadəli edə bilərik.

Tədqiq edilən mövzudakı araşdırmalar aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

- 1) Müasir ingilis dilində söz sırası tarixi kateqoriyadır.
- 2) Dildə sözlərin sırası sabit və sərbəst ola bilər. İngilis dilində söz sırası sabitdir, çünki ingilis dilində mübtədə və xəbərin yeri sabit olur, yəni müəyyən qayda olmasa, biz onların (mübtədə və xəbərin) yerini dəyişə bilmərik.
- 3) İngilis dilində söz sırasının hər hansı bir qaydadan kənara çıxması inversiya kimi qəbul edilir.
- 4) Bəzi hallarda inversiya geniş istifadə oluna bilər. Bu o zaman olur ki, emosional nitqdə cümlənin baş üzvlərinin yeri dəyişir.
- 5) İngilis dilində inversiyanın bir neçə növü müəyyən edilmişdir:
 - 1) mübtədə-xəbər inversiyası; xəbər-mübtədə inversiyası;
 - 2) mübtədə-operator inversiyası.

Növbəti növ isə:

- 6) qrammatik inversiya; üslubi (stilistik) inversiya.
Qrammatik inversiya əsasən qrammatik qaydalarla düzələn inversiyanı əhatə edir.

Üslubi inversiyada cümlənin tərz, ifadə forması dəyişir; bu inversiyada əsas diqqət cümlədə, yaxud mətnə stilistik effekt əldə etməyə yönəlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- 1) Nordquist R. Crossing Boundaries: Studies in English Language, Literature, and Culture in a Global Environment New Edition. Oxford: Oxford University Press, 2010, 154 p.
- 2) Hüseynov A.R. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Bakı: Mütərcim, 2015, 376 s.
- 3) Musayev O.İ. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı: Qismət, 1997, 608 s.
- 4) Каушанская, В.Л., Ковнер Р.Л., Кожевникова О.Н. и др. Грамматика английского языка (на англ. языке). Л.: Просвещение, 1973, 319 с.
- 5) Cussler C. The Romanov Ransom. USA: Penguin books, 2018, 407 p.
- 6) Musayev, O.İ. İngilis və Azərbaycan dili cümlələrində sözlərin sırası. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1960, 81 s.

- 7) Swan M. Practical English Usage. Oxford: Oxford University Press, 2006, 658 p.
- 8) Musayev, O.I. İngilis və Azərbaycan dili cümlələrində sözlərin sırası. Bakı: Azərtədrisnəşr, 1960, 81 s.
- 9) Yunosov D. Müqayisəli tipologiya. Bakı: Mütərcim, 2012, 180 s.
- 10) Leech G., and J. Svartvik. A Communicative Grammar of English. Longman: University of Oxford, 2002, 747 p.
- 11) Ganshina M.A., Vasilevskaya N.M. English Grammar. M.: Higher School Publishing House, 1964, 325 p.
- 12) Hawkins J.A. Parsing Theory of Word Order Universals. UK: Oxford University Press, 1990, 379 p.

Açar sözlər: cümlə, söz sırası, inversiya, üslub, feil, mübtəda

Key words: sentence, word order, inversion, style, verb, subject

Ключевые слова: предложение, порядок слов, инверсия, стиль, глагол, подлежащее

Inversion in english

Summary

The article deals with inversion in English. It states that in English, inversion is used for emphasis, drama, or formality. Moving the verb from the subject to the beginning or placing the adverb at the beginning of the sentence is considered to be an inversion. In English, inversion is used for a variety of reasons and the reasons have been analyzed in the article. The conclusion covers the facts that have been touched upon in the article.

Инверсия в английском языке

Резюме

В статье рассматривается инверсия в английском языке. В нем говорится, что в английском языке инверсия используется для акцентирования, драматизма или формальности. Перенос глагола из подлежащего в начало или размещение наречия в начале предложения считается инверсией. В английском языке инверсия используется по разным причинам и причины проанализированы в статье. Заключение охватывает факты, которые были затронуты в статье.

Rəyçi: dos.L.Ələkbərova